

Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων, Πεδίον Άρεως, Βόλος, 38334,
<http://www.ldsagr/>, demolab@uth.gr, +302421074432-33

Οι απογραφές πληθυσμού στην Ελλάδα

Βύρων Κοτζαμάνης*

Τις μέρες αυτές (10 έως 24 Μαΐου) η Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) διεξάγει στη χώρα μας τη γενική απογραφή πληθυσμού¹-κατοίκων, μια απογραφή που στοχεύει στη γνώση της κατάστασης του πληθυσμού μας, του δυναμικού του και των κύριων χαρακτηριστικών του. Ειδικότερα, στη γενική αυτή απογραφή θα καταγραφούν *όλα τα άτομα που διαμένουν στην Ελλάδα* (Έλληνες και αλλοδαποί) και επομένως τα νοικοκυριά και η δομή τους, τα μέλη τους και τα δημογραφικά, κοινωνικά, εκπαιδευτικά και οικονομικά χαρακτηριστικά τους, καθώς και οι συνθήκες στέγασής τους.

Τα δεδομένα της απογραφής αυτής (που είναι και η έβδομη μεταπολεμική απογραφή που οργανώνεται στη χώρα μας) θα μας επιτρέψουν να έχουμε μια σαφή εικόνα του πληθυσμού της και των χαρακτηριστικών του τόσο σε εθνικό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο, καθώς θα συλλεχθούν στο χαμηλότερο διαθέσιμο χωρικό επίπεδο. Τα στοιχεία αυτά, εκτός του ότι είναι απαραίτητα για την αυτογνωσία μας (πόσοι και ποιοί είμαστε), είναι, επίσης, εξαιρετικά χρήσιμα για το σχεδιασμό τομεακών και χωρικών πολιτικών στη χώρα μας από όλους τους επιφορτισμένους φορείς της κεντρικής και περιφερειακής διοίκησης. Είναι απαραίτητα, επομένως, για την ανάλυση της υφιστάμενης κατάστασης, την ανάδειξη των τάσεων και τη χάραξη μέτρων πολιτικής (κοινωνικής, οικονομικής, εκπαιδευτικής, μεταναστευτικής), για την περιφερειακή ανάπτυξη (καθώς αποτελούν τα μόνα αξιόπιστα δεδομένα που διαθέτουμε, ακόμη και για τη μικρότερη γεωγραφική ενότητα) και για τη ρύθμιση ποικίλων διοικητικών θεμάτων (όπως η κατανομή των επιχορηγήσεων στους ΟΤΑ, η αντιπροσώπευση μας στα εκλεγόμενα αντιπροσωπευτικά όργανα). Είναι ιδιαίτερα χρήσιμα ακόμη και για την ακαδημαϊκή και ερευνητική κοινότητα της χώρας μας, αλλά θα αποτελέσουν και το υπόβαθρο για τη διενέργεια στο άμεσο μέλλον εξειδικευμένων αντιπροσωπευτικών στατιστικών ερευνών και εργασιών που έχουν ως στόχο να διερευνήσουν σε βάθος ιδιαίτερες πλευρές της ελληνικής πραγματικότητας.

Οι απογραφές πληθυσμού στη νεώτερη Ελλάδα, μια σύντομη ιστορική αναδρομή

Απογραφές με τη σύγχρονη έννοια του όρου άρχισαν να πραγματοποιούνται σε μερικές ευρωπαϊκές χώρες ήδη από το 18^ο αιώνα και γενικεύθηκαν τον 19^ο αιώνα. Στη νεώτερη Ελλάδα, έχουν μέχρι σήμερα πραγματοποιηθεί πάνω από 30 απογραφές ή καταγραφές πληθυσμού, από τις οποίες 27 ήταν καθολικές και 3 μερικές. Οι απογραφές στη χώρα μας επαναλαμβάνονταν σε άνισα χρονικά διαστήματα ως τη δεκαετία του 1960, οπότε αποκαταστάθηκε μια τακτικότητα στη διενέργειά τους (κάθε δεκαετία).

Η πρώτη γενική καταγραφή του πληθυσμού στη χώρα μας επιχειρήθηκε επί Καποδίστρια (1828), ενώ ανάμεσα στο 1828 και το 1856 έχουμε 13 γενικές καταγραφές πληθυσμού σε ακανόνιστα διαστήματα. Οι πρώτες αυτές καταγραφές ήταν απλές απεριθωσισμένες του πληθυσμού και η αξιοπιστία τους ήταν, προφανώς, μειωμένη εξαιτίας της μεγάλης χρονικής διάρκειάς τους (σχεδόν έξι μήνες).

Διαθέτουμε στοιχεία για όλες τις απογραφές που έχουν γίνει μέχρι σήμερα, αν και η έκταση και ο πλούτος τους στην προπολεμική περίοδο ποικίλλει σημαντικά. Η πληρέστερη κάλυψη έγινε στις απογραφές του 1920 και του 1928, ενώ, αντίθετως, η επεξεργασία των συλλεχθέντων στοιχείων δεν ολοκληρώθηκε στις απογραφές του 1889, 1896 και 1940, με αποτέλεσμα τα δημοσιευμένα στοιχεία να είναι εξαιρετικά φτωχά (νόμιμος και πραγματικός πληθυσμός στις υφιστάμενες διοικητικές ενότητες).

Αν και η πρώτη καταγραφή του πληθυσμού διεξήχθη επί Καποδίστρια (1828), η απογραφή του 1861 ήταν

αυτή όπου υιοθετήθηκαν μερικώς οι διεθνείς συστάσεις για τη διενέργεια απογραφών, όπως αυτές διαμορφώθηκαν στα Διεθνή Στατιστικά συνέδρια των Βρυξελλών (1853), του Παρισιού (1855) και της Βιέννης (1857), ενώ οι πρώτες πραγματικές απογραφές που πληρούσαν τους βασικούς όρους ήταν αυτές του 1889 και του 1896. Και οι δύο διεξήχθησαν σε μια μέρα με τη χρήση ειδικών απογραφικών δελτίων (οικογενειακά το 1889 και ατομικά το 1896), αντί για βιβλία απογραφών που χρησιμοποιούντο μέχρι και την απογραφή του 1879. Ακολούθησαν 4 ακόμη απογραφές μέχρι το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (1907, 1920, 1928 και 1940) και, εν συνεχεία, μία ανά δεκαετία κατά την τελευταία πεντηκονταετία (1951-2001). Η τελευταία προπολεμική απογραφή που οργανώθηκε 12 ημέρες πριν από την έναρξη του ελληνοϊταλικού πολέμου (16/10/1940) δεν αξιοποιήθηκε, αφού η έκρηξη του πολέμου και η Κατοχή που ακολούθησε παρεμπόδισαν την επεξεργασία των συλλεχθέντων δεδομένων (η μόνη δημοσίευση που διαθέτουμε δίνει την κατανομή του πραγματικού και νόμιμου πληθυσμού στις υφιστάμενες το 1940 διοικητικές ενότητες).

Μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου πολέμου, διεξήχθησαν στη χώρα μας 6 γενικές απογραφές². Η πρώτη, που έγινε το 1951, ήταν και η τελευταία απογραφή στη χώρα μας όπου υπήρχαν ερωτήσεις για το θρήσκευμα, την ομιλούμενη και τη μητρική γλώσσα, ενώ, ταυτόχρονα, στο ερωτηματολόγιο συμπεριλήφθησαν και ειδικές ερωτήσεις που στόχευαν στην αποτύπωση των μετακινήσεων του πληθυσμού, των αναπήρων και των λεπτομερών επί των κτιρίων ζημιών του πολέμου. Η επόμενη απογραφή διεξήχθη στις 19 Μαρτίου 1961 και ως καινοτομίες πρέπει να καταγραφούν η πιλοτική απογραφή που προηγήθηκε, η δειγματοληπτική επεξεργασία των δεδομένων που συλλέχθηκαν μετά τη διεξαγωγή της (δείγμα 2%), ως και η δειγματοληπτική έρευνα που έγινε δύο ημέρες μετά για να εξακριβωθούν σφάλματα (διαφυγές). Εν συνεχεία, διενεργήθηκαν τέσσερις ακόμη απογραφές (1971, 1981, 1991 και 2001), οι οποίες ακολουθούν τις συστάσεις των Ηνωμένων Εθνών (και, εν συνεχεία, της Στατιστικής Υπηρεσίας των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων). Οφείλουμε στο σημείο αυτό να υπενθυμίσουμε ότι η πλήρης επεξεργασία των δεδομένων δεν έγινε για όλες τις μεταπολεμικές απογραφές. Για παράδειγμα, στην απογραφή του 1971 τα αποτελέσματα εξήχθησαν από δείγμα 25%, στη δε απογραφή του 1981 από δείγμα 10% των ερωτηματολογίων.

Τέλος, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι εκτός των γενικών απογραφών στη χώρα μας διεξήχθησαν και απογραφές που δεν αφορούσαν το σύνολο της επικράτειας ή και το σύνολο του πληθυσμού. Έτσι, έχουμε π.χ. την απογραφή που διεξήχθη το 1881 στις νεο-απελευθερωμένες τότε περιοχές της Θεσσαλίας και της Άρτας, αυτή του 1913 που διοργανώθηκε από το στρατό στην Ήπειρο, τη Μακεδονία, την Κρήτη και σε νησιά του Β. Αιγαίου, την απογραφή των προσφύγων που κατέφυγαν στην Ελλάδα από τη Μ. Ασία και τη Θράκη, η οποία διεξήχθη το πρώτο δεκαήμερο του Απριλίου του 1923 (απογραφή που ήταν «οικειοθελής», γεγονός που σημαίνει ότι δεν περιέλαβε όλους ανεξαιρέτως τους πρόσφυγες και τα στοιχεία της οποίας δημοσιεύθηκαν αργότερα από κοινού με τα αποτελέσματα της απογραφής που έγινε το 1928) και, τέλος, την απογραφή των κατοίκων των Δωδεκανήσων (19 Οκτωβρίου 1947) μετά την ένωσή τους με την Ελλάδα, βάσει της οποίας καταρτίστηκαν και τα δημοτολόγια των Δήμων της νέας αυτής διοικητικής ενότητας.

Οι απογραφές σήμερα στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες

Αν η απογραφή στη χώρα μας διεξάγεται ακόμη με τον κλασικό τρόπο (ερωτηματολόγιο, έρευνα πεδίου), συμβαίνει το ίδιο και με τις απογραφές στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες; Η απάντηση είναι αρνητική, καθώς μια σειρά από αυτές έχουν υιοθετήσει άλλες μεθόδους.

Ειδικότερα, στις σκανδιναβικές χώρες, που διαθέτουν ενημερωμένα μητρώα πληθυσμού (Δανία, Νορβηγία, Σουηδία, Φιλανδία)³, δεν απαιτείται πλέον ερωτηματολόγιο και συνέντευξη. Η απογραφή μπορεί να γίνεται εύκολα και με ιδιαίτερα χαμηλό κόστος, καθώς, ανά πάσα στιγμή, η ηλεκτρονική διασταύρωση των μητρώων επιτρέπει στις Στατιστικές τους υπηρεσίες τη συλλογή πλήθους δεδομένων για το σύνολο του διαμένοντος σε αυτές πληθυσμού⁴.

Κάποιες άλλες χώρες (Ισπανία, Ιταλία, Εσθονία, Λετονία, Λιθουανία, Τσεχία το 2011) έχουν υιοθετήσει ένα μεικτό σύστημα (συνδυασμός μητρώων και πλήρους καταγραφής), καθώς κάποια χαρακτηριστικά του πληθυσμού τους δεν καταγράφονται στα μητρώα τους. Στην περίπτωση αυτή το ερωτηματολόγιο είναι πιο σύντομο και η συλλογή των επιπλέον δεδομένων γίνεται με κλασικό τρόπο (στο πεδίο), επιτρέποντας ταυτόχρονα τη διόρθωση- επικαιροποίηση των μητρώων τους.

Κάποιες άλλες χώρες (Ολλανδία και Σλοβενία π.χ. το 2011) συνδυάζουν δεδομένα μητρώων με δεδομένα υφιστάμενων ερευνών και, προφανώς, δε διεξάγουν κλασική απογραφή. Το κόστος είναι, έτσι, ιδιαίτερα μικρό, αλλά για τη συλλογή φερέγγυων δεδομένων με τον τρόπο αυτό, απαιτούνται διασταυρώσεις δεδομένων που παρουσιάζουν κάποιες δυσκολίες (απαιτείται η αντιστοίχιση των ατόμων που είναι εγγραμμένα στα μητρώα με αυτά που έχουν απαντήσει στις προαναφερθείσες έρευνες)⁵.

Φυσικά, στις υπόλοιπες χώρες της Ευρώπης⁶ οι απογραφές του 2011 διεξάγονται (ή θα διεξαχθούν) με την κλασική μέθοδο, όπως και στη χώρα μας. Αλλά και στο εσωτερικό της ομάδας αυτής καταγράφονται κάποιες διαφοροποιήσεις: σε ορισμένες χώρες π.χ. οι απογραφείς διανέμουν το ερωτηματολόγιο και επανέρχονται για να το συλλέξουν. Σε άλλες (στις πρώην σοσιαλιστικές χώρες, συνήθως) ο απογραφέας συμπληρώνει το ερωτηματολόγιο επισκεπτόμενος τα νοικοκυριά. Τέλος, σε κάποιες άλλες χώρες είναι δυνατόν οι απογραφόμενοι να αποστείλουν και ταχυδρομικά τα ερωτηματολόγια στις Στατιστικές τους υπηρεσίες (ή ακόμη να το συμπληρώσουν και μέσω του Internet, 13 χώρες). Κλείνοντας, τέλος, τη σύντομη αυτή παρουσίαση των μεθόδων διεξαγωγής της απογραφής το 2011, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι οι χώρες που χρησιμοποιούν τις «κλασικές μεθόδους» στην Ευρώπη, αν και πλειονότητα, είναι σαφώς λιγότερες από το 2001 (20 έναντι 27, με βάση τα στοιχεία της έρευνας που διεξήχθη πρόσφατα από την Οικονομική Επιτροπή της Ευρώπης και τη Διεύθυνση Στατιστικής των Ην. Εθνών).

Οφείλουμε, επίσης, να τονίσουμε ότι δεν υπάρχει μια «τέλεια» μέθοδος που να επιτρέπει αφενός μεν την πλήρη κάλυψη του πεδίου, αφετέρου δε τη συλλογή απόλυτα φερέγγυων δεδομένων για τον πληθυσμό μιας χώρας. Η μέθοδος των μητρώων παρουσιάζει σαφώς συγκριτικά πλεονεκτήματα (ταχύτητα, μικρό κόστος, ποιότητα δεδομένων), υπό την προϋπόθεση ότι τα μητρώα αυτά είναι επικαιροποιημένα, οι διάφορες διοικητικές υπηρεσίες σε όλα τα επίπεδα συνεργάζονται και προφανώς -και το σημαντικότερο- τηρείται απαρέγκλιτα το νομικό πλαίσιο για την προστασία των ατομικών δεδομένων, υπάρχει κοινωνική συναίνεση και εμπιστοσύνη του πολίτη στη δημόσια διοίκηση. Οι προϋποθέσεις αυτές προφανώς είναι δύσκολο να συγκεντρωθούν σε πλήθος χωρών (Ιβηρική, Βαλκάνια, πρώην ανατολικές χώρες) και, ως εκ τούτου, οι χώρες αυτές (όπως και η Ελλάδα) θα διεξάγουν πιθανότατα και την επόμενη απογραφή τους με τις «κλασικές μεθόδους». **Τέλος, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι η ύπαρξη ακόμη και της καλύτερης μεθόδου και της συλλογής των πλέον φερέγγυων δεδομένων δεν εγγυάται ότι η πρόσληψη του φαινομένου από την κοινή γνώμη και τους εκλεγμένους άρχοντες θα είναι στο μέτρο της στατιστικής του σημασίας...**

Οι πληθυσμιακές μεταβολές στη νεώτερη Ελλάδα, μια σύντομη παρουσίαση βάσει των καταγραφών και απογραφών⁷

Η παραγμένη ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας είχε ως αποτέλεσμα τη σταθεροποίηση των εδαφικών ορίων της χώρας μας μόλις το 1947, με την πρόσκτηση των Δωδεκανήσων. Στη διάρκεια της πρώτης αυτής περιόδου (1830-1947), η χώρα μεγεθύνεται ενσωματώνοντας αφενός μεν εδάφη και πληθυσμούς, αφετέρου δε υποδεχόμενη τμήματα του ελληνισμού που επανέρχονται στη μητέρα-πατρίδα (Πίνακας 1). Η Ελλάδα, όμως, των «τριών ηπείρων και πέντε θαλασσών», την επαύριον του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου είναι μια μικρή χώρα της Ν.Α. Ευρώπης, η οποία στα 132.000 Km² συγκεντρώνει μόλις 7,5 εκατομμύρια ψυχές. Κάνοντας μια αναδρομή στην πρώτη αυτή περίοδο, θα υπενθυμίσουμε ότι στην ίδρυσή του (1828) το Ελληνικό κράτος περιορίζεται στην Πελοπόννησο, τη Στερεά Ελλάδα και τις Κυκλάδες (47.000 Km², 753 χιλ. κάτοικοι, 15,9 κατ/ Km²), ενώ μια εικοσιπενταετία αργότερα (1864), με την ενσωμάτωση των Ιονίων Νήσων ο πληθυσμός της χώρας μας θα ανέλθει σε 1,365 εκ. (27,19 κατ/Km²). Με την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας και της Άρτας (1881), ο πληθυσμός μας αυξάνεται έτι περισσότερο, ξεπερνώντας για πρώτη φορά τα 2 εκατομμύρια. Η χώρα μας βγαίνει από τους Βαλκανικούς πολέμους σημαντικά ενισχυμένη εδαφικά και δημογραφικά: έχει διπλασιάσει την έκτασή της (121 Km²) και υπερδιπλασιάσει τον πληθυσμό της (4,775 εκ.). Την προσωρινή προσάρτηση του συνόλου της Θράκης και των νήσων Ίμβρου και Τενέδου (1919-1920) θα ακολουθήσει η συνθήκη της Λοζάννης, η οποία θα επιτρέψει μεν την οριστική ενσωμάτωση της Δυτικής Θράκης αλλά θα οδηγήσει στη μαζική ανταλλαγή των πληθυσμών⁸, ως επακόλουθο της Μικρασιατικής καταστροφής, και στη σημαντική αύξηση του πληθυσμού μας ανάμεσα στο 1920 και το 1928 (από 5,5 σε 6,2 εκ. -44,8 κατ/ Km²-).

Της μαζικής αυτής εξόδου από την Κεμαλική Τουρκία προηγείται η επάνοδος στη μητέρα-πατρίδα των ευρισκόμενων ελληνικών μειονοτήτων στα Ανατολικά Βαλκάνια (με την προοδευτική άνοδο των εθνικιστικών κινημάτων στη Ρουμανία και τη Βουλγαρία) και έπεται, μεταπολεμικά, η έξοδος των Κωνσταντινουπολιτών και εν συνεχεία των Αιγυπτιακών Ελλήνων, ενώ στην ενδιάμεση δεκαετία 1940-1950 εγκαταλείπουν τη χώρα μας αφενός μεν οι μειονοτικοί πληθυσμοί της Β. Ελλάδας (σλαβόφωνοι και

Τοσάμηδες), αφετέρου δε, μετά την ήττα τού Δημοκρατικού Στρατού, μερικές ακόμη δεκάδες χιλιάδες κατοίκων τής Βορείου Ελλάδας, που καταφεύγουν ως πολιτικοί πρόσφυγες στις χώρες τού «υπαρκτού σοσιαλισμού». Παράλληλα, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι οι διαδοχικές επεκτάσεις των συνόρων, στο πρώτο μισό τού 20ου αιώνα, με την ενσωμάτωση εδαφών στα οποία κατοικούσαν πληθυσμοί με διαφοροποιημένες δημογραφικές συμπεριφορές (ή ακόμη με τη μετακίνηση πληθυσμών εκόντων διαφοροποιημένες συμπεριφορές), οδηγούν, σε μια πρώτη φάση, στη διεύρυνση των δημογραφικών διαφοροποιήσεων ανάμεσα στις περιφέρειες τής χώρας μας. Προσδευτικά, όμως, στη διάρκεια τής επόμενης εξηκονταετίας (1951-2011), οι συμπεριφορές αυτές συγκλίνουν και οι χωρικές διαφοροποιήσεις αμβλύνονται. Έτσι, την παραμονή τού δευτέρου παγκοσμίου πολέμου (1940) ο πληθυσμός τής Ελλάδας ανέρχεται πλέον σε 7,34 εκατομμύρια, ενώ οι απώλειες τής περιόδου που θα ακολουθήσει θα υπερκαλυφθούν με την προσάρτηση των Δωδεκανήσων, με αποτέλεσμα, το 1947, λίγο πριν από την εμφύλια σύγκρουση, η χώρα μας στα οριστικά πλέον σύνορά τής -132.000 Km²- να συγκεντρώνει 7,563 εκατομ. κατοίκους (57,3 kat/ Km²). Έκτοτε, οι όποιες μεταβολές στο μέγεθος του πληθυσμού μας οφείλονται αποκλειστικά στη διαφορά ανάμεσα στο ισοζύγιο γεννήσεων-θάνατοι (φυσικό) και το ισοζύγιο έξοδοι-είσοδοι (μεταναστευτικό).

Ειδικότερα, τα δεδομένα των δύο πινάκων που παραθέτουμε μας επιτρέπουν να διαπιστώσουμε ότι, παρόλο που το φυσικό ισοζύγιο τις τελευταίες δεκαετίες συρρικνώνεται, ο πληθυσμός τής χώρας μας συνεχίζει να αυξάνεται απρόσκοπτα (Πίνακες 1 και 2), αν και με σαφώς διαφοροποιημένους ρυθμούς, οι οποίοι αποτυπώνουν το διαφοροποιημένο «παίγνιο» ανάμεσα στα δύο προαναφερθέντα ισοζύγια. Έτσι, στις δύο πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, που χαρακτηρίζονται από σχετικά υψηλά θετικά ισοζύγια γεννήσεων-θανάτων (σημαντικό πλεόνασμα κατ' έτος των πρώτων έναντι των δεύτερων, πλεόνασμα αντίστοιχου του μεσοπολέμου), η έντονη εξωτερική μετανάστευση, προς τις υπερωκεάνιες χώρες αρχικά και εν συνεχεία -μέχρι και το 1973- προς τη Δύτ. Ευρώπη, παίζει αρνητικό ρόλο, προκαλώντας την πτώση των μέσων ετήσιων ρυθμών μεταβολής. Στη μεταβατική περίοδο 1971-1981 το φυσικό ισοζύγιο συρρικνώνεται μεν, αλλά ταυτόχρονα έχουμε αφενός μεν ένα σημαντικό κύμα παλιννόστησης μεταναστών τής προηγούμενης περιόδου, αφετέρου δε την ανακοπή των μεταναστευτικών εξόδων, με αποτέλεσμα, στο βαθμό που τα δύο ισοζύγια έχουν θετικό πρόσημο, να καταγράφεται μια σημαντική αύξηση του πληθυσμού τής χώρας μας (+ 970.000). Ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής ανάμεσα στο 1971 και το 1981 αγγίζει το 10%, και πιθανότατα να είναι και η τελευταία φορά που η χώρα μας θα καταγράψει μια τέτοια θετική πληθυσμιακή μεταβολή. Μετά το 1981, το φυσικό ισοζύγιο τείνει να μηδενισθεί (πτώση τής γεννητικότητας και αύξηση τής θνησιμότητας εξαιτίας τής γήρανσης), με αποτέλεσμα η όποια αύξηση του πληθυσμού τής χώρας μας μετά το 1991 να οφείλεται πλέον στα θετικά μεταναστευτικά ισοζύγια. Τα ισοζύγια αυτά θα παραμείνουν πιθανότατα θετικά και τις επόμενες δεκαετίες, στο βαθμό που η χώρα μας προσδευτικά, από τα μέσα τού 1980, από χώρα εξόδου μετατρέπεται σε χώρα εισόδου μεταναστών⁹.

Παράλληλα, η χωρική κατανομή τού πληθυσμού τής Ελλάδος έχει μεταβληθεί σημαντικά στη διάρκεια των δύο τελευταίων αιώνων. Η μετακίνηση από τις ορεινές προς τις πεδινές περιοχές -και ταυτόχρονα από τις αγροτικές στις αστικές - χαρακτηρίζει τη σύγχρονη ιστορία τής Ελλάδας. Οι εσωτερικές αυτές μεταναστεύσεις, ιδιαίτερα έντονες στη διάρκεια του προηγούμενου αιώνα, επιβραδύνονται την τελευταία τριακονταετία. Ειδικότερα, ο αστικός πληθυσμός, που το 1853 αποτελούσε μόλις το 7,1% του συνόλου, αγγίζει την παραμονή τής μικρασιατικής καταστροφής το 23% και

στην απογραφή τού 1928 (μετά την εγκατάσταση των προσφύγων) κάνει ένα άλμα, φθάνοντας το 31%. Την περίοδο 1920-1940 οι τάσεις αστικοποίησης επιβραδύνονται σημαντικά (ο αστικός πληθυσμός αποτελεί το 33% το 1940), για να επιταχυνθούν εκ νέου την περίοδο τής κατοχής και του εμφυλίου, με αποτέλεσμα, το 1951, 38 στους 100 κατοίκους τής χώρας μας να είναι εγκατεστημένοι στα αστικά τής κέντρα. Η επόμενη τριακονταετία χαρακτηρίζεται από το μεγάλο κύμα τής εξωτερικής και εσωτερικής μετανάστευσης/αστικοποίησης (στην απογραφή τού 1981 το 58% των κατοίκων τής χώρας μας συγκεντρώνεται στα αστικά κέντρα, ιδιαίτερα δε στα πολεοδομικά συγκροτήματα Πρωτευούσης και Θεσσαλονίκης). Έκτοτε οι τάσεις εξόδου από την ύπαιθρο ατονούν και ο αστικός πληθυσμός παρουσιάζει μικρή μόνον αύξηση ανάμεσα στο 1981 και το 2001 (58% το 1981, 60% το 2001). Η άνιση κατανομή του και η χωρική υπερ-συγκέντρωση θα αποτυπωθούν ασφαλώς και στην τρέχουσα απογραφή, καθώς οι μητροπολιτικές περιοχές των δύο μεγαλύτερων πολεοδομικών συγκροτημάτων τής χώρας μας θα συγκεντρώνουν πιθανότατα (λαμβάνοντας υπόψη και την εγκατάσταση σε αυτές μεγάλου τμήματος των αλλοδαπών των δύο τελευταίων δεκαετιών) άνω του 50% του συνολικού πληθυσμού τής Ελλάδας.

Τέλος, ταυτόχρονα με τις προαναφερθείσες αλλαγές στο μέγεθος και στην κατανομή τού πληθυσμού στη χώρα μας που καταγράφουν οι μεταπολεμικές απογραφές, οφείλουμε να επισημάνουμε και τις σημαντικότερες επελευθερωτικές αλλαγές στην κατανομή τού πληθυσμού ανά φύλο και ηλικία, καθώς η μετάβαση από τις υψηλές τιμές των δεικτών γεννητικότητας και θνησιμότητας (περίπου 50‰ και 40‰, αντίστοιχα) των αρχών τού 20ου αιώνα σε επίπεδα γύρω από το 10‰ στις αρχές τού 2010 (μηδενισμός σχεδόν των φυσικών ισοζυγίων), συνοδεύτηκε από τη δημογραφική γήρανση (την αύξηση του ειδικού βάρους των ηλικιωμένων) και αποτυπώνεται έντονα στις πληθυσμιακές πυραμίδες, με αποτέλεσμα, ενώ η χώρα μας βρισκόταν στις αρχές τού 20ου αιώνα ανάμεσα στις Ευρωπαϊκές χώρες με το «νεανικότερο» πληθυσμό, στις αρχές τού 2011 να κατατάσσεται ανάμεσα στις πλέον «γερασμένες» χώρες τής ηπείρου μας, καθώς οι άνω των 65 ετών εγγίζουν το 19% σχεδόν του πληθυσμού τής (έναντι του μόλις 3,5% το 1900 και του 7% το 1951).

¹ Ως απογραφή πληθυσμού ορίζεται το σύνολο των διοικητικών ενεργειών και χειρισμών που έχουν ως σκοπό τη συγκέντρωση στατιστικών πληροφοριών αναφορικά με το μέγεθος και τα χαρακτηριστικά (δημογραφικά, οικονομικά, κοινωνικά, οικιστικά) του πληθυσμού ενός γεωγραφικού χώρου σε δεδομένο χρόνο (παρόλ' αυτά, στα ερωτηματολόγια των απογραφών, μπορούν να τεθούν και ερωτήσεις που αναφέρονται και στο παρελθόν). Η απογραφή προϋποθέτει την καθολική και ταυτόχρονη καταγραφή όλων όσων βρίσκονται κατά την ημέρα τής διεξαγωγής τής σε έναν οριοθετημένο γεωγραφικό χώρο, που, συνήθως, είναι η εθνική επικράτεια και οι διοικητικές τής υποδιαίρεσεις. Η συμπάραθεση και συγκριτική μελέτη των αποτελεσμάτων διαδοχικών απογραφών αναδεικνύει τις ιστορικές τάσεις των δομών και χαρακτηριστικών τού πληθυσμού.

² Τα ερωτηματολόγια βάσει των οποίων διεξήχθησαν όλες οι μεταπολεμικές απογραφές (ως και οι οδηγίες για τη συμπλήρωση των απογραφικών δελτίων), αλλά και δεδομένα για το συνολικό πληθυσμό (μόνιμο, νόμιμο, πραγματικό) των απογραφών αυτών σε όλες τις υφιστάμενες διοικητικές ενότητες κατά τα έτη διεξαγωγής τους, καθώς και για την κατανομή του κατά φύλο και ηλικία διατίθενται στο δικτυακό τόπο τού ΕΔΚΑ (<http://www.e-demography.gr>)

³ Αλλά και στην Αυστρία.

⁴ Στις χώρες αυτές που διαθέτουν φερέγγυα μητρά και το κάθε άτομο ταυτοποιείται με ένα και μοναδικό κωδικό, η διασφάλιση αυτή, από τη στιγμή που υπάρχει συνεργασία ανάμεσα στις διάφορες διοικητικές πηγές, δε θέτει κανένα πρόβλημα.

⁵ Η Γαλλία αποτελεί μια ειδική περίπτωση, καθώς έχει υιοθετήσει ένα σύστημα που δεν εφαρμόζεται από καμία άλλη χώρα, αυτό τής «περιφερόμενης απογραφής».

⁶ Όλες σχεδόν οι πρώην σοσιαλιστικές χώρες εντάσσονται στην ομάδα αυτή, αλλά και η Πορτογαλία, η Κύπρος, το Ην. Βασίλειο και η Ιρλανδία.

⁷ Βλ. αναλυτικότερα, Β. Κοτζαμάνης, Ε. Ανδρουλάκη Οι δημογραφικές εξελίξεις τής νεότερης Ελλάδας, σσ. 87-120, στο: Β. Κοτζαμάνης (επιμ.) *Η δημογραφική πρόκληση, γεγονότα και διακβεύματα*. ΕΔΚΑ-Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος, 2009.

⁸ Εκτιμάται ότι 439.000 άτομα εγκατέλειψαν την χώρα στο πλαίσιο των συνθηκών περί ανταλλαγής των πληθυσμών βάσει των επίσημων στατιστικών (εκ των οποίων 387.000 Τούρκοι και 52.000 Βούλγαροι), ενώ αντιθέτως 1.222.000 εγκαταστάθηκαν σε αυτήν. Το καθαρό ισοζύγιο (θετικό) ανέρχεται επομένως σε 783.000.

⁹ Ενδεικτικά και μόνο θα αναφέρουμε ότι την τελευταία εικοσαετία (1991-2011), εν απουσία εισροής αλλοδαπών (ως και των προερχόμενων από αυτούς γεννήσεων), ο πληθυσμός τής Ελλάδας θα αυξανόταν μόλις κατά μερικές δεκάδες χιλιάδες, ενώ, με βάση τις τελευταίες εκτιμήσεις, εγγίζει τα 11,2 εκατομμύρια το 2011 έναντι 10,3 το 1991 και 10,9 το 2001 (βλ. Πίνακα 1).

Πίνακας 1: Πληθυσμός της Ελλάδος*, επιφάνεια και πυκνότητα, 1821-2001

Έτος Απογραφής	Πληθυσμός	Συνολική μεταβολή	Εδαφικές μεταβολές και πρόσφυγες	Φυσική και μεταναστευτική κίνηση ανάμεσα στις διαδοχικές απογραφές	Επιφ. σε Km ²	Πυκνότητα (κάτ. ανά km ²)	Μέσος Ετήσιος ρυθμός μεταβολής ανάμεσα στις διαδοχικές απογραφές (%)
1821	938.765*				47.516	19,8	
1828	753.400	753.400	-	-185.365	47.516	15,9	-30,9
1840	850.246	96.846	-	96.846	»»	17,9	10,1
1853	1.035.527	185.281	-	185.281	»»	21,8	15,3
1861	1.096.810	61.283	-	61.283	»»	23,1	7,2
1870	1.457.894	361.084	+229.516 (Ιόνιοι Νήσοι)	131.568	50.211	29,0	32,1
1879	1.679.470	221.576	-	221.576	»»	33,5	15,8
1889	2.187.208	507.738	+344.067 (Θεσσαλία, Άρτα)	163.671	63.606	34,4	26,8
1896	2.433.806	246.598	-	246.598	»»	38,3	15,4
1907	2.631.952	198.146	-	198.146	63.211	41,6	7,1
1920	5.531.474	2.899.522	+2.666.011 (Μακεδονία, Ήπειρος, Νήσοι Αιγαίου, Θράκη, Κρήτη)	233.511	149.150	37,1	58,8
1928	6.204.684	673.210	+673.210 (-514.585 από απολεσθέντα εδάφη, -415.945 από Τουρκικούς και Βουλγάρικους πληθυσμούς, +1.221.849 πρόσφυγες)	431.895	129.281	48,0	14,5
1940	7.344.860	1.140.176		1.140.176	»»	56,8	14,2
1951	7.632.801	287.941	+121.480 (Δωδεκάνησα)	166.461	131.944	57,9	3,5
1961	8.388.553	755.752		755.752	»»	63,6	9,5
1971	8.768.641	380.088		380.088	»»	66,4	4,4
1981	9.740.417	971.776		971.776	»»	73,8	10,6
1991	10.259.900	519.483		519.483	»»	77,8	5,2
2001	10.964.020	704.120		704.120	»»	83,1	6,7
2011	11.200.00	236.000		236.000	»»	84,0	2,1

*Πελοπόννησος, Στερεά Ελλάδα, Κυκλάδες

Πηγή: ΕΣΥΕ (Αποτελέσματα Απογραφών) και ίδιοι υπολογισμοί

Πίνακας 2: Πληθυσμός, φυσικό και μεταναστευτικό ισοζύγιο (1951-2009)

Περίοδοι	Μέσος πληθυσμός περιόδου	Μέσος ετήσιος αριθμός γεννήσεων	Μέσος ετήσιος αριθμός θανάτων	Μέσο ετήσιο φυσικό ισοζύγιο	Μέσο ετήσιο φυσικό ισοζύγιο (%)	Μέση ετήσια φαινόμενη μετανάστευση (απόλυτες τιμές)	Μέση ετήσια φαινόμενη μετανάστευση (%)	Μέση ετήσια συνολική αύξηση	Μέση ετήσια συνολική αύξηση (%)
1951-1960	7.998.288,00	154167,1	57852,7	96314,40	12,04	-20065,9	-2,51	76249	9,53
1961-1970	8.582.002,0	153247,5	69275,6	83971,9	9,78	-39052,4	-4,55	44920	5,23
1971-1980	9.106.872,0	143880,3	80062,4	63817,9	7,01	24828,8	2,73	88647	9,73
1981-1990	9.949.100,0	118301,9	91044,6	27257,3	2,74	22193,8	2,23	49451	4,97
1991-2000	10.673.696,0	102132,5	99996,0	2136,5	0,20	71693,0	6,72	73830	6,92
2001-2009	11.103.929,0	109227,3	105852,8	3374,6	0,30	38171,2	3,44	41546	3,74

Πηγές: ΕΣΥΕ (Φυσική κίνηση του πληθυσμού) και ίδιοι υπολογισμοί